

Криза вживання (читання і співання) Псалтиря в сучасній літургійній практиці УГКЦ: ретроспективи, проблеми, перспективи

Ігор ВАСИЛИШИН

Resumé: In his speech author shows contemporary problems of the Psalter's usage in the Ukrainian (Greek) Catholic Church. He underlines that omits of Psalms in the Divine office is a big crisis, because the Liturgy of the hours is ignored, often we have only an unique public service – the Eucharistic Liturgy every day: in the morning and in the evening. As a proposition he suggests to compare different liturgical reforms of various churches, which prescribe to insert more psalms to different liturgical services and to apply some elements of them to the actual Ukrainian reality.

Key words: Ukrainian Church. Psalter. Psalms. Liturgical. Hours. Divine service. Prayers. Vespers. Orthros. Compline.

* * *

Історія вживання Псалтиря в богослужіннях Візантійського обряду має дуже древню і спільну з усіма іншими обрядами традицію. Звичайно, читання чи співання псалмів застосовувалося як на спільних храмових богослужіннях, так і у приватному молитовному правилі, про що свідчать різні джерела як історичні, так літургійні і «паралітургійні». Від апостольських часів, а вочевидь і від синагогального богослужіння, Давидові псалми є основою всіх літургійних відправ. Відома цитата св. Іоанна Златоуста, який твердить, що в наших богослужіннях «Давид перший, середній і останній»¹, а св. Ієронім писав, згадуючи давньогрецьких постів, що саме «ДАВИД – це наш Симонід, Піндар, Алкей, Флакк, Катулл, Серен».² Святі Василій Великий, Амвросій Медиоланський, Климент Олександрійський та багато інших отців висловлювалися про надзвичайну роль Псалтиря, яку він грає у житті християнина, – а саме провадження його до спасіння, до повноти життя у Христі.

¹ Пор. Скабалланович, Толковий типікон.

² Там само.

Псалтир читали також і за померлих. У домі померлого перед похороном збиралися рідні і близькі, а священник відправляв богослужіння за упокій його душі. Часто він починав початок звичайний Псалтиря виголосом «Благословен Бог наш», як і є приписано у книгах, а далі псалми продовжували читати благочестиві миряни або ж читці. Таке чування, перейняте від чернечої традиції, настільки увійшло в звичай, що у багатьох літературних творах українських класиків як у Тараса Шевченка, Івана Нечуя-Левицького, Григорія Квітки-Основ'яненка та ін. читаємо про те, яким чином читали Псалтир над покійниками перед погребінням, і також після нього, а саме: на 9-й, на 40-й дні та у річницю смерті із проханнями за відпущення його чи її гріхів. Відбувалося це також і у поминальні дні.

У богослужіннях Візантійського обряду ще від часів Лаодикійського синоду (347 р.) книгу Псалтир прийнято розподіляти на двадцять частин (кафізм) із відповідним розподілом їх ще на три «Слави». Згодом, у сучасному добовому колі паралельно з незмінними частинами виник також і припис прочитувати кафізми на вечірні і утрєні, а іноді і на часах. Таким чином, повинні би бути прочитаними кафізми – одна на вечірні, а дві або три на утрєні, а іноді (особливо у Великий піст) і на часах. Протягом тижня ми повинні би прочитати весь Псалтир. Однак, на практиці цей припис часто ігнорується з різних причин. Ще більше ігнорується читання коментарів із святих отців у цих місцях. Виникає питання: чи доцільно співати тропарі, так звані «сідальні», які у часословах приписані після кафізм, у тому разі, якщо самих кафізм ми не читаємо?

Читання тижневого кола Псалтиря започатковує перша кафізма «Блажен муж», потім у неділю на утрєні читаються 2-га і 3-тя кафізми, до яких часто додається 17-та або Поліслей, на вечірні неділі звичайно кафізми не вживаємо, а у понеділок на утрєні мали би читати 4-ту і 5-ту кафізми, на вечірні – 6-ту, потім у вівторок на утрєні 7-му і 8-му, а на вечірні – 9-ту і так далі до кінця тижня. Винятком є субота, коли ми переставляємо з п'ятниці 16-ту і 17-ту кафізми через те, що поминання померлих пов'язане із 118-им псалмом, тобто 17-тою кафізмою «Блаженні неспорочні...». Порядок читання дещо змінюється восени, коли ночі стають довшими, після віддання празника Воздвиження Чесного Хреста і

аж до передсвяття Різдва, а також у передпостовий період після Богоявлення, і під час самого Великого посту; тоді до ранкових кафізм добавляється ще одна, тобто їх стає три, тому й відповідно у книзі Октоїх ми маємо 3 сідалні, а на вечірні щоденно рецитуються 18-та кафізма. Однак, на практиці цього рідко хто дотримується, вже о. Ісидор Дольницький у Типику пише, що потроєння кафізм на утрени відбувається тільки підчас святої Чотиридесятниці, бо так є у греків, а ускладнення (тобто потроєння) їх в інші періоди року ми ігноруємо. У великий піст кафізми розподіляються також і на часах, так що двічі повинні би прочитати весь Псалтир за кожен постову седмицю, за винятком Страсної.

Відомим також є факт, що у богослужіннях вживаються не тільки цілі псалми, але також і уривки з них, чи створені за їх подобою вірші (вірш – чи з церковнослов'янської «стих»), а дуже популярними і досі є також так звані співані кафізми, найвідоміші з яких наступні:

- **«Блажен муж»**, тобто скорочені вибрані вірші 1-3 псалмів (співасмо на вечірні у суботу і напередодні свят); це мабуть найвідоміша і найулюбленіша співана кафізма існує досить багато її варіантів³;

- **Поліелей**, вибрані вірші із псалмів 119-120 з довгими розспівами на святковій та недільній утрени – початок найурочистішої її частини з запаленням багатьох світильників, кадінням престолу, храму та народу і виходом усього духовенства, яке служить у храмі, на середину храму, яке продовжується часто вшануванням ікони свята чи святого, співанням величання і читанням Євангелія;

- **«На ріках вавилонських»**, Пс. 136 (на утрени) – також одна з найкращих і найбільш улюблених пісень, що має переспіви у різноманітних метричних піснях; старожили Львова розповідали, що коли її співали у Соборі св. Юра у неділі блудного сина,

³ Спів «Блажен муж» охоплює лише так званий перший антифон, тобто решта псалмів першої кафізми (2-й і 3-й антифони) залишаються непрочитаними. Тому є уставні приписи у церковних книгах: чи співати тільки перший антифон чи цілу кафізму. Найчастіше це залежить від того, чи відправа відбувається у суботу ввечері (ціла кафізма) чи у свято посеред тижня (перший антифон).

сиропусну та м'ясопусну, то десятки місцевих євреїв спеціально приходили, щоб послухати цей зворушливий спів;

- **«Блаженні непорочні»** - переспіви поділеної навпіл або на 3 частини 118 псалми з приспіваними, яку досі вживають на похороні та на парастасах і заупокійних відправах, і яка, згідно древніших уставів, повинна би також співатися у ті неділі на утрени, коли ми не співаємо Поліслей.

Тут варто згадати і про більшість прокіменів (зокрема цікаві так звані великі прокімени, які ми співаємо на деякі свята Господські на вечірнях, протягом неділь на вечірнях святої Чотиридесятниці, а також на Літургії Передше Освячених Дарів). Окрім спеціальних, унікальних наспівів, для цих прокіменів характерно вживати 3 або 4 вірші. Світлої пам'яті професор о. Михайло Арранц, сзуйт розповідав про те, яким зворушливим у часи атеїзму було виконання протодияконом великого прокімена «Хто Бог великий, як Бог наш?» у семінарському храмі Санкт-Петербурга під час Вечірні у Неділю Пасхи.

Вартим уваги також є прокімени Постової Тріоди, коли як перед читанням першої, так і між першою і другою пареміями масмо співані вірші, які часто відповідають змістові уривкам книг Буття, Приповідок та інших читань, вони грають роль спіграфів.

Псалми становлять структуру також і антифонів на святій Літургії; багато поодиноких псалмів чи уривків із них знаходимо у текстах чинів Святих Таїнств та в інших богослужіннях.

Так само, у багатьох виданнях «богогласників» та співаників знаходимо віршовані переспіви псалмів з нотами, а багато постів намагалися переспівати у свій спосіб певні псалми. Найвідомішими мабуть були псалми 144-й «Вознесу Тебе, Царю мій і Боже», 136-й «На вавилонських ріках», 50-й – «Змилуйся наді мною, Боже» - покаянний та ін.

«Блажен муж» починаючи від Шевченка, та закінчуючи сучасними як Ліною Костенко, завжди залишався актуальним, що відповідав проблемам сучасності.

Отець Ісидор Дольницький говорить у своєму *Типіку*, що мовляв нині «панують часи скорочень», і ми «читаємо тільки початки кафізм» (про це в описі утрени), тобто у його часи відбувалося скорочення не лише кафізм, але і поодиноких

псалмів. Часто решту віршів псалма, який скорочувався, читали тихо, а в цей сам час відбувалося співання тропаря або ж сідального, яке виконував інший дяк чи співець. Тут мова йде про змінні частини богослужінь. Варто зазначити, що це був період літургійної кризи, тому не дивно те, що тратилася спільність відправи. Сучасники о. Ісидора Дольницького згадували, що часто у Львівській семінарії під час недільної або святкової утрени відбувалася за бічним престолом читана Служба Божа для семінаристів, які в той день чергували на кухні, або виконували інші семінарські обов'язки.

Що ж стосується «незмінної» частини добового кола, то скорочення, наприклад, шестипсалмія на утрени було запропоноване Львівським Собором 1891 року правдоподібно через тогочасні ригористичні приписи приватного читання часослова для духовенства, яке було занадто довгим і священики часто не встигали його виконати через надмір пастирських та сімейних обов'язків. Це мало, на мою думку, також і позитивний результат, бо таким чином протягом тижня прочитувалися всі 6 псалмів, а також з'являлося більше можливостей для зосередження і уваги, для роздумування над змістом цих священних текстів. Те саме стосувалося і інших богослужінь, як наприклад Повечір'я, Часів, Північної. На Малому Повечір'ї було приписано читати псалми у понеділок – четвер 69, у вівторок і в п'ятницю – 142, у неділю і в середу – 50, у суботу ввечері читалося Мале Славослов'я Слава в вишніх Богу. Часи дозволялося читати з одним псалмом, причому у понеділок і четвер – перший, у вівторок і п'ятницю – другий, у середу, суботу і неділю – третій. На Північній у будні дні і в суботу допускалося читання лише однієї частини кафізми чи як прийнято популярно говорити однієї «Слави». Однак, так чи так, велика частина Псалтиря залишалася маловідомою не лише для простолюду, ба навіть і для семінаристів та осіб посвяченого життя. Велике повечір'я, вживання якого Львівський Собор 1891 року запропонував обмежити чотирма днями у Великий піст відповідно до грецьких книг, тобто понеділок вівторок середу і четвер, а у п'ятницю за деякими винятками допускає вживання малого. Мабуть скорочення цього прекрасного богослужіння найбільш суперечливим. Його пропонували скоротити двояко. Перший спосіб полягав у скороченні кількості псалмів (подібно як

і інші відправи), а другий – читання однієї із трьох частин – кожного дня іншої.

Але сама інтерпретація цього богослужіння надзвичайно цікава. Бо саме тут вже на початку, у шести псалмах, найкраще висловлене почуття віруючої людини. Родіон Головацький, коментуючи цю відправу, описує наступні аспекти:

- звернення до Господа (псалми 30, 4, 12, 6);
- молитву покаяння (пс. 24, 4, 30, 24 і 18);
- висловлення просьби (пс. 10, 30, 17);
- почуття віри (пс. 24, 14, 90);
- почуття надії (пс. 4, 12, 24, 30);
- почуття любові (пс. 6, 12, 4, 30);
- відповідь Божу (пс. 90, а також пісня пророка Ісаї «З нами Бог»)⁴.

Цікаву думку стосовно скорочення читання псалмів знаходимо у одного російського православного автора⁵, який пропонує поспіль декілька способів такого скорочення. Тут можливі і способи читання однієї «Слави», тобто третини кафізму;

можливе пропущення псалмів із постійної частини у разі прочитання всього Псалтиря у змінній частині протягом тижня (або певного періоду);

можливе чергування «парних» і «непарних» кафізм протягом відповідних гласів;

а навіть розподіл частин кафізм на 8 у відповідності до чергового гласу.

Важливим приписом є також не повторювати ті самі псалми у разі читання їх на одному богослужінні. Навіть рубрики старих церковнослов'янських тріодей у перший тиждень Великого посту приписують пропускати псалом 69-й наприкінці Великого повечір'я, якщо його вже прочитали на початку цього богослужіння. А тим більше, це мало би стосуватися нинішньої ситуації з псалмами.

Незважаючи на колосальну роль чернецтва у розвитку богослужіння, у їхньому середовищі часто існували не зовсім правильні впливи, які відмовляли (простіше сказати «молотили») всі псалми

⁴ Головацький, с. 116-134.

⁵ Толстой, с. 323.

підряд: і вранці, і ввечері за принципом щоб «просто відчитати» богослужіння, не розрізняючи призначення псалмів та відповідності їх порам дня.

Літургійна реформа після II Ватиканського Собору була спробою пересомислити богослужбові відправи, віднайти певні способи залучення мирян до богослужінь. Варто навести цитати з «Конституції про Святу Літургію», де мова йде про «більше читання Святого Письма, яке потрібно ввести у відправи»⁶, а також «про набування певної освіти духовенством щодо псалмів»⁷, про скорочення однакових частин і т.п. На жаль, це на практиці досі не введено, особливо це стосується Псалтиря. Тому що якщо люди чують більшу частину апостольських послань та практично всі 4 Євангелія протягом року, то майже не чують псалтиря, не говорячи вже про інші книги Старого Завіту.

Хто винуватий і що діяти?

Це відвічні питання. Основною причиною кризи співання та читання псалтиря, на мою думку, є інша криза, а саме: криза «літургії годин»⁸ та зведення усіх храмових відправ виключно до відправи святої Євхаристії і вранці, і ввечері⁹, що своєю чергою породжує нездорове захоплення різними паралітургійними богослужіннями. Через це для більшості пересічних парафіян Псалтир залишається книгою незнаною. Серед богослужінь є і важливі, нормальні відправи, але також подекуди є і тексти сумнівного змісту, як наприклад деякі акафісти чи молебні. Значно поширені також і запозичені з римського обряду дев'ятниці, літанії, святі години і т. п. натомість бачимо занедбання **Псалтиря та біблійних пісень**. Східні католицькі церкви можуть стати музеями старих латинських практик, від яких брати цього обряду вже давно відмовилися. Важливим кроком є власне перевидання українською мовою текстів літургійного псалтиря, до якого додано також і тексти біблійних пісень.

⁶ Конституція про св. Літургію II Ватиканського Собору «Священний Собор».

⁷ Там само.

⁸⁸ Йдеться про ігнорування відправи вечірні, утрени та часів у храмі та у крапному разі заміна їх відчитуванням як приватного правила духовенством.

⁹⁹ Таке явище отримало назву «моноєвхаристійна культура», воно суперечить приписам церковних документів, які з'явилися після II Ватиканського Собору.

Схожі проблеми існують також і в інших церквах, зокрема у Православній церкві, де вірні також нарікають на неправильне вживання Псалтиря у відправах і його вирішення.

Пропозиції.

Тут мабуть слід врахувати досвід богослужбових реформ інших церков, зокрема обителі св. Ніла у Гротта Ферраті поблизу Рима, монастиря Нового Скиту у США, а також і реформ у Римському обряді, де завдяки доброму розподілові псалмів на часах, не тільки духовенство і семінаристи, але й інші особи посвяченого життя мають змогу прочитувати певну кількість псалмів за відповідний проміжок часу. Таким чином, виконуючи приписи документів II Ватиканського Собору, в також керуючись здоровим глуздом, ми віддали би пошану священним текстам і зробили би крок назустріч кращому вивченню Псалтиря та його ролі для нашого духовного життя.

Як відомо, існують різні способи виконання псалмів. Це не тільки їх читання чи всенародний спів, але також і антифонний, і так званий «респонсоріальний» спів, прикладом якого є наші прокімени. Цікавим фактом є відродження тих співаних кафізм на утрени, які були занедбані і менше відомі. Якщо це здійснили старообрядці в США у м. Ері, найбільш консервативна гілка із візантійських церков, через те, що вони дали себе переконати завдяки історичним фактам, то тим більше його варто зробити і нам у відповідності до джерел, які пропонують такі зміни¹⁰.

Важливим фактором є також відповідність порі дня. Дуже небажаним є спів вечірньої псалми вранці, а ранішньої увечері. Це один із літургійних абсурдів.

Відродження виконання псалмів під час святого Причастя. Ми маємо унікальну можливість співати різні церковні пісні під час причащення, а не тільки «Тіло Христове прийміть» як у Російській Церкві. Як свідчить о. Роберт Тафт в контексті опису причасних обрядів, традиція такого виконання є дуже древньою, тому варто віддавати перевагу псалмам, а не пісням сумнівної якості.

¹⁰ Тут мова йде про гілку старообрядців, які мають церковне співчастя з Російською зарубіжною православною церквою у Джорданвіль (Нью Йорк, США).

Особливу роль Псалтир повинен відігравати для духовенства, семінаристів і так званих «інститутів посвяченого життя». Вони аж ніяк не сміють обмежитися молитвословом чи часословом із змінними частинами, але повинні би читати різні псалми у відповідності до традицій і приписів. Наслідуючи добрий приклад реформ у інших традиціях, варто розподілити псалми на часах у такий спосіб, щоб вони прочитувалися всі протягом певного періоду. Ті хто практикує богослужіння знають як урочисто і незвично звучать псалми на Царських часах у Велику п'ятницю, як також у Навечір'я Різдва і Богоявлення. Через те, що вживаються інші псалми, самі відправи сприйматимуться інакше; в той час як звичні, повсякденні практики з часом збуденіють, стануть рутинною і не відповідатимуть своїй меті – освячення народу Божого.

Відродження антифонів на святій Літургії не лише зображальних, повсякденних чи недільних, але так само і святкових, як це є у Елладській та Мельхитській традиції, а також у словацькому відомому Службнику 1986 року видання. Російські «Зелені мінеї» також містять антифони на Успіня, на Стрітєння та на деякі інші празники. Це могло би послужити прикладом для створення нових та знайдення старих забутих віршів.

Нам потрібно намагатися позбутися так званого «мінімалізму» у відправах. Тексти псалмів є тим фундаментом, який будує нас духовно, а тому небажано пропускати вірші на прокіменах, на Алілуя, небажано скорочувати антифони, потрібно урізноманітнювати спів, і тоді наше літургійне життя не буде скучним. Навпаки, воно стане притягати людей до храму. Однак, реформа не повинна обмежуватися до зовнішньої, вона повинна вести нас до реформи внутрішньої, до розуміння текстів, врешті до мети – до Христа. Адже, саме Він є тим Месією, про якого читасмо у псалмах, у пророцтвах. Читаючи псалми, читаємо про Нього, молимося до Нього і прославляємо Його, а також уприсутнюємо Його у нашому житті. Бо саме Він є Той, через якого «все сталося» і Йому сдиному належить слава навіки. Амінь.

Бібліографія

- Вукашинович, Литургическое возрождение в XX веке, М. 2005.
- Головацький = Родіон Головацький, Пояснення богослужінь, Львів 2007.
- Дольницький, Типик = Типик Церкви Руско-Католицескія, Львів 1899.
- Конституція про святу Літургію II Ватиканського Собору «Священний Собор» (Sacrosanctum Concilium).
- Красовицкая = М.С. Красовицкая, Литургика, Москва 1999.
- Псалтирь пророка і царя Давида, Львів 1901.
- Скабаланович = М. Скабалланович, Толковый типикон, выпуск I, Київ 1901.
- Толстой = Н. А. Толстой, Всероссийский собор и церковная реформа, Москва 1912.
- Descille = Placide Descille, I Salmi preghiera della Chiesa, http://oodegr.co/italiano/tradizione_index/commentilit/salmidescille.htm.
- Juan Mateos. La psalmodie dans le rite byzantin // *Proche-Orient chrétien* 15/3 (1965) 107-126.